

ми, накинутими собі під тиском зовнішніх реалій, цензорами, наратор маркує карнавальний світ як дитячий і стишує карнавальний сміх до прийняттого і пристойного гумору. Заснований

на бурлеску гумор – замість вільного бурлескного реготу – є, певною мірою, парадоксом, що до нього вдається автор, насильно переміщений у офіційну канонічну позицію.

Список літератури

1. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и ренессанса [Електронний ресурс] / М. Бахтин. – Режим доступу : <http://philosophy.ru/library/bahtin/gable.html>. – Назва з екрана.
2. Довженко О. Зачарована Десна / О. Довженко // Кіноповісті. Оповідання / Олександр Довженко ; упоряд. Ю. Григор'єв. – К. : Наукова думка, 1986. – 712 с. – (Бібліотека української літератури).
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / авт.-уклад. Ю. Ковалів. – Т. 1. – К. : Академія, 2007. – 608 с. – (Енциклопедія ерудита).
4. Rose M. Parody: Ancient, Modern, and Post-modern / M. Rose. – Cambridge : Cambridge University Press, 1993. – 285 p.

R. Semkiv

BURLESQUE HUMOR O. DOVZHENKO'S "THE ENCHANTED DESNA"

The article views burlesque as the main device of a comic effect in the cinema novelette "The Enchanted Desna" by Olexandr Dovzhenko. At the same time, humor appears in the text as soft satire, and is a device of the recognized author's attitude to the carnival and burlesque world of the novelette, observed as cultural marginalia.

Keywords: carnival, burlesque, satire, humor.

Матеріал надійшов 26.11.2013

УДК 821.161.2-32.09 + 929 Тенета

Стороженко Л. Г.

ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНА ПРОБЛЕМАТИКА ПРОЗИ БОРИСА ТЕНЕТИ

Стаття присвячена дослідженню філософсько-етичної проблематики прозового доробку Бориса Тенети. Зосереджено увагу на своєрідності авторського світовідчуття дійсності, що передбачає розуміння світу як складного організму, в якому існує і від якого залежить людина, її помисли і вчинки.

Ключові слова: мораль, моральний вибір, свобода, відповідальність.

Сучасний перегляд нашої історії, нове розуміння політичних та ідеологічних стереотипів, зумовлених драматичною динамікою життя української нації, духовне оновлення суспільства диктують необхідність нового прочитання вітчизняного художнього слова. Особливе місце в дослідженнях займає літературна доба 1920–1930-х рр. минулого століття – період «розстрі-

ляного відродження», де панують атмосфера терору і «культ особи», доба нищення кращих українських митців, які противилися уніфікації літературного процесу з єдиною, приписаною згори, творчою методою «соцреалізму».

На противагу цьому утверджується національна свідомість нової плеяди письменників, які прагнуть суверенного життя рідної літератури,

а їх художнє слово досягає високого розвитку і становить досконалий пласт не тільки вітчизняної, але й світової літератури. Саме українська проза першої третини ХХ ст. відзначається зосередженням на загальноєвропейській етичній проблематиці. Проблеми сенсу життя, морального вибору людини, сутності особистості та її існування у сучасному світі виразно простежуються у творчості Бориса Антоненка-Давидовича, В. Винниченка, В. Підмогильного, Миколи Хвильового та когорти інших талановитих письменників, серед яких повинен бути і Борис Тенета, творчий доробок якого обійдений належною увагою і залишається на сьогодні одним із найменш досліджених.

Здебільшого, літературознавці (В. Мельник, М. Чабан, В. Дмитренко) згадують про молодого письменника з Катеринославщини у зв'язку з дослідженням творчості представників літературно-мистецького угруповання «Ланка-МАРС» (Борис Антоненко-Давидович, В. Підмогильний, Є. Плужник, Іван Багряний, М. Галич та ін.), активним членом якого був Борис Тенета.

Проте такі окремі характеристики не створюють повного творчого образу митця, не дають уявлення про його філософсько-естетичну концепцію моделювання світу. Саме відсутністю цілісного осмислення світоглядної парадигми письменника, досліджень щодо морально-етичної проблематики його прозової спадщини і зумовлена актуальність нашої наукової розвідки.

Як послідовник та інтерпретатор української літературної традиції, Борис Тенета майстерно реагує на всю багатовимірність сучасної йому дійсності, суголосної світовим кризовим явищам. Домінантними ознаками його творчого доробку є переоцінка цінностей, безвихідь суспільної моралі, потреба духовного оновлення людства – звідси філософське наповнення прози письменника. Намагаючись усвідомити складність внутрішнього світу людини, Борис Тенета особливого значення надає проблемі особистості і суспільства. Філософське сприйняття дійсності письменником передбачає розуміння світу як складного організму, в якому існує і від якого залежить людина, її помисли і вчинки. Перебуваючи у безперервному пошуку сенсу життя, вона прагне довершеності й гармонії, і, переживаючи складні внутрішні протиріччя, постає, як правило, перед драматичним моральним вибором.

Актуальність проблеми морального вибору очевидна, адже розвиток суспільства першої третини минулого століття зумовлює стрімку втрату моральних орієнтирів, а людська свідомість піддається зовнішнім впливам жорстокої дійсності,

де моральні вибір і свобода, переступивши кордон істинної моралі, вульгаризуються. Відтак, людина для пошуку джерела моралі все рідше заглиблюється у власний внутрішній світ, свою історію, традиції, застосовуючи готову «моральну конструкцію» як маску нової моралі.

Показовою у цьому плані є проза Бориса Тенети, яка представляє форми художнього реагування на запити тогочасної драматичної дійсності. У психологічних оповіданнях «Місто» (1925 р.), «Ненависть» (1929 р.), «Люди» (1930 р.), повісті «Гармонія і свинушник» (1927 р.) автор через призму сприйняття героями творів навколишньої дійсності передає власне болісне переживання за світ, який поступово втрачає свою духовну сутність, вічні цінності. Як наслідок – неминуча дисгармонія в суспільстві, вимушений складний вибір особистістю одного зі способів існування.

Алегорична назва повісті «Гармонія і свинушник» вказує на суперечливий характер світосприйняття автором тогочасної суспільної дійсності, ситуації в країні. Борис Тенета, використовуючи алегоричні образи, переконливо змальовує дві контрастні форми життя людини у соціумі – омріяну «гармонію» (ідеальний, навіть утопічний, образ суспільства) та «свинушник» (символ реального трагічного сьогодення). Письменник ставить окрему особистість перед проблемою складного морального вибору, адже, на його думку, протистояти жорстокій буденності може тільки сила духу людини, можливість вільного вибору та внутрішня свобода особистості. Повість пронизана внутрішньо суперечливими переживаннями головної героїні, яка прагне щирих почуттів, але «...певно тому, що немає ритму єдиного між людьми, то іноді немає ладу в середині самої себе... Я хочу любити так, щоб увесь світ став вогнений... І любов є, щоб любити, і сили є, а життя примушує любити сіро... Хоч круть-верть, хоч верть-круть, а в наші часи треба любити, як личить, з усіма подробицями, бо не мала-ж я й добре розумію все... Так іноді хочеться кричати від болю...» [5, с. 101]. Катерина осмислює всю трагічність свого статусу людини, яка не може нічого змінити в цьому світі: «Знаєш, мені часто уявляється така картина. Свинюшник. Ми всі стоїмо там по коліна в болоті. Є десь сонце... Є... Бо пробивається крізь щілину й навіть болото золотить, а навколо в теплому багні лежать свині і задоволено хрюкають... Вони нюхом добре чують все нове й свіже, переможне і лізуть туди, несучи за собою свій свинюшник» [5, с. 44]. Головна героїня, зробивши висновок, що цей «свинюшник» завдає шкоди не тільки доквіллю, а й найтоншим порухам людських почуттів, коханню, не витри-

мує зіткнення з чужим для неї середовищем, залишає цей світ. Таким вибором Катерини письменник показує згубний вплив сучасних йому суспільних відносин на людську душу. Проте саме існування головної героїні, її мрії, почуття до коханого, зрештою, її вибір смерті, як неминучого трагічного фіналу власного життя, утверджують думку про можливість іншого, щасливого існування. Адже смерть Катерини стає поштовхом до розуміння життя її коханим Михайлом: «Чудно стало. Не впізнавав себе... Коли очутився, то відчув, що тепер не буде йому спокою, що тепер і в ньому кожний рух, кожний біль, кожний гострий кут в життю озиватися буде болем. Почув, що ніби весь світ він прийняв в серце своє і не зможе тепер байдуже ховатися від нього... А на дворі була весна... І точилася боротьба нового життя...» [5, с. 103]. Головна героїня повісті є своєрідним втіленням непереможності особистості, яка усвідомлює силу внутрішньої свободи, що має стати запорукою майбутнього духовного відродження світу.

Не можемо не погодитися з сучасними дослідниками, які характеризують категорію внутрішньої свободи як сукупність дій, здійснених із врахуванням об'єктивних обмежень за власним бажанням, а не за примусом [1, с. 5]. Свобода інтерпретується не тільки як можливість споживального ставлення до світу, але як право особистості на вільний вибір моральних орієнтирів та способу життя. Отже, дії людини можна кваліфікувати як моральні тоді, коли вони базуються на вільному виборі.

Моральна проблематика свободи виникає тоді, коли йдеться про вибір особистістю певних цінностей, цілей, намірів, варіантів поведінки та дій [4, с. 7]. Предметом пильної уваги Бориса Тенети в оповіданні «Люди» стає вибір жорстокого виявлення людської волі та відповідальності (точніше її повної відсутності) перед собою, соціумом, життям.

Перед нами одноманітна, злякана юрба людей, що, несвідомо підкорюючись волі загалу, не розмірковує над ситуацією і сприймає однобічну, спрощену до межі ідею покарання односельця, місцевого конокрада Грицька Цупа, як єдино правильну. У даному випадку проблема морального вибору набуває особливої гостроти, адже вирішується життя окремої людини, що залежить від рішення обмеженої хутірської юрби, сила якої домінує над індивідуальним, окремим. Натовп не прагне до встановлення правди і справедливості. Почуття відповідальності ховається далеко у темні глибини людського ества, і селяни в один момент стають безжальним натовпом,

який втратив здатність логічно мислити і без сумнівів та коливань готовий чинити розправу.

З огляду на це, постає проблема взаємозв'язку свободи і відповідальності людини перед суспільством, адже свобода особистості обмежується інтересами суспільства. Будтя індивіда у суспільному потоці неоднозначне і суперечливе. Людина одночасно наділена свободою і зв'язана необхідністю. Відсутність свободи пов'язана з тим, що існує зовнішній світ, який диктує їй вибір форм і діяльності та їхню послідовність. Під впливом суспільних законів особистість має чинити так, щоб не суперечити інтересам соціуму.

У сільському натовпі зникають усі розбіжності між особистостями, і вони мають змогу виявляти свої приховані прагнення та пристрасті. Це зумовлено його анонімністю, яка в свою чергу породжує анонімність окремої особи та можливу «стадну свободу» вибору. В об'єктивному сенсі вибір завжди створює нову реальність, сприяє можливості нових громадських стосунків. Такі стосунки можуть мати позитивне або негативне забарвлення, можуть відповідати (повністю або частково) інтересам одних і не співпадати з думками інших. У зв'язку з цим і виникають категорії морального вибору та відповідальності.

Саме моральний вибір, що забезпечується розумом і волею особистості, виступає формою виявлення свободи. Будь-яке рішення приймається передусім розумом, що готує ґрунт для здійснення вільного вибору. Саме вибір керує розумом, спонукає його приймати рішення. Вибір є вільним, коли до нього підключені всі інтелектуальні і вольові здатності особистості і коли моральні вимоги збігаються з її внутрішньою необхідністю. Вибір обмежений, коли місце розуму займають почуття страху чи обов'язку, викликані зовнішніми обставинами.

Так, заражена спільною ідеєю помсти, сільська юрба втрачає почуття людяності та відповідальності й обирає імпульсивне бездумне слідування за іншими. Серед селян діє своєрідний закон «духовної єдності», що спричиняє перетворення особистості, як частини цілого, на несвідому ірраціональну істоту з придушеним раціональним началом, яка прагне негайної безвідповідальної реалізації нав'язаних їй зовні ідей. Кожен із членів хутірського натовпу, вловлюючи найтонші нюанси ситуації, відчуває безкарність та сліпу силу, здатну зруйнувати все на своєму шляху. Ставши частиною цілого, людина підсвідомо потрапляє під вплив загальної маси, прагне бути, як «усі»: «...треба, щоб всі були, як наказувати будуть, а то прийдуть з району і почнуть тягати людей, а так мир – велике діло... а то ще

почнуть запитувати: чому ти почав, а не хто інший» [6, с. 18–19].

Таким чином, моральна свобода – це не тільки вибір між добром і злом, правдою і брехнею, моральністю й аморальністю, не просто вибір варіантів поведінки, а перетворення вимог у внутрішні потреби і переконання людини. Моральна свобода виявляється в умінні робити усвідомлений моральний вибір дій і вчинків, самостійно давати їм моральну характеристику, передбачати їх наслідки, здійснювати розумний контроль над своєю поведінкою, почуттями, бажаннями. Тому, діючи згідно зі своєю волею, людина повинна поєднувати її з відповідальністю за свої вчинки.

Бути вільним, самостійним – значить бути відповідальним. Моральна відповідальність виявляється зворотним боком вільно прийнятого рішення як наслідок свободи вибору. Свобода і відповідальність знаходяться в прямій залежності: чим ширша свобода, тим більша відповідальність. Це може бути відповідальність перед самим собою, відповідальність за конкретні дії і вчинки перед іншими, відповідальність перед світом і людством, викликана тривогою, переживаннями за нього.

Герой оповідання «Місто», потрапивши в урбанізований соціум відчуває себе відповідальним не лише за власну долю, а й долю сестри, яку «все лякали великі будинки, вона все боялася, що вони впадуть і роздушуть її. Таки роздушили!» [7, с. 21]. Борис Тенета майстерно відтворює внутрішні переживання головного персонажа, який відчуває себе вигнанцем у місті, що нагадує кам'яну труну, «заховає в собі найкращі сили, висмоктує кров, витягує жили...» [7, с. 17]. І хоча герой оповідання сприймає місто як пастку, де «з вночним вітром вривається гомін і рев. Цей рев чую я щодня, щотижня, щомісяця. Він не вгаває ніколи. Він пролазить у саме серце... під череп проходить хитає, розгойдує мозок» [7, с. 21], – прагнення жити у місті поступово пускає коріння і перемагає. Глибина безвиході, психологічної внутрішньої самотності головного персонажа у великому місті ховається у ньому самому, адже це – його вибір.

Головний герой губиться серед великої кількості собі подібних, що, в свою чергу, «породжує пригасання почуття відповідальності» [2, с. 21]. Внаслідок роздумів, оцінки власних можливостей у конкретному соціумі він намагається з вершин своєї свідомості оцінити свій «випадок», де не він «підкорює» місто, а місто його. І саме тому герой не має змоги допомогти

своїй сестрі, адже, за К. Ясперсом, «людина передусім повинна допомогти собі» [9, с. 377] – тільки потім вона зможе захищати інших. У цьому вбачаємо ідею відповідальності особистості за все, що відбувається з нею та іншими.

В оповіданні «Ненависть» Борис Тенета майстерно показує неймовірну складність вирішення проблеми морального вибору і визначення міри відповідальності особистості за його здійснення. Показовими у цьому плані є образи всіх героїв твору, перед якими стоїть надскладне завдання – зробити правильний вибір, не зрадивши внутрішнім моральним та соціальним переконанням. Так, за іронією долі командир петлюрівського загону Кіндрат Власенко воює проти червоноармійців, очолюваних його братом. Кіндрат, на відміну від червоного командира, який його не пожалів би, а «як собаку пристрелив... Як глитайського пса...» [8, с. 10], робить вибір на користь життя рідної йому людини, він «не стріляв. Поволі спускаючи дуло револьвера, він ніби думав про щось. Сказав: – Іди праворуч... Вийдеш на шлях – до села дійдеш» [8, с. 10].

Для героїв Бориса Тенети принципово важливо у процесі їхньої самореалізації здійснити свої наміри, а ще важливіше усвідомити, як ці наміри корелюються з їхнім внутрішнім станом. Письменник доводить, що за будь-яких обставин особистість може зайняти певну позицію щодо своїх життєвих цілей.

Петлюрівець Назаренко, навіть перед загрозою смерті, неправдиво свідчить проти ворога – командира червоного ескадрону Гната Власенка: «Погляди їх зустрічаються, і вони обидва бачать бій і їхню зустріч. Люто шкирять один одному зуби, жалкуючи, що не порубали один одного... Це пан сотник, – твердо відповідає Назаренко, – і листи від нього я одержував...» [8, с. 24–25].

Усвідомлюючи, що насадження класової ненависті пробуджує в пересічній особистості нелюдські інстинкти, закладає підвалини жорстокості й ненависті людини до людини, Борис Тенета на прикладі своїх героїв-сучасників досліджує психологію окремої особистості, втрату нею духовності, адже «смути завжди супроводжується падінням моралі, хаосом, настроями розчарування і непевності, зневіри, хиткості і активізацією ірраціональних начал у поведінці людей» [3, с. 44], що яскраво окреслюється в період складних соціальних потрясінь першої третини минулого століття, і призводить до дисгармонії суспільства.

Крізь призму філософії морального вибору, що є основою творів письменника, Борис Тенета осмислює долю особистості в сучасному світі. У центрі уваги митця – сучасна людина, яка відчуває

себе пригніченою та знеособленою, і, потрапивши у коло суспільства, змушена робити складний моральний вибір. Людина сама творить свій вибір. Вибір, у свою чергу, творить людину, визначає сутність і смисл її свободи [1, с. 4].

Автор доводить, що, вибираючи гідне життя, особистість тим самим орієнтує себе на створення умов, які з часом можуть змінити режим людського існування на режим справжнього життя.

Список літератури

1. Голубкова А. Свобода особистості як форма її самореалізації / А. Голубкова // *Горизонти свободи*. – 2009. – № 1. – С. 3–25.
2. Грищенко В. Інстинкт натовпу в оповіданнях Володимира Винниченка / В. Грищенко // *Українська література в загальноосвітній школі*. – 2000. – № 1. – С. 21–23.
3. Панченко В. *Метаморфози смутного часу* / В. Панченко // Урок літератури. – Кіровоград, 2000. – С. 43–54.
4. Прокофьев А. Об этическом смысле антитезы «мораль для человека» или «человек для морали» / А. Прокофьев // *Вопросы философии*. – 2009. – № 6. – С. 3–36.
5. Тенета Б. *Гармонія і свинушник* / Борис Тенета. – К. : Держвидав України, 1928 – 103 с.
6. Тенета Б. *Люди* / Борис Тенета. – К. : Київ-Друк, 1930. – 30 с.
7. Тенета Б. *Місто* / Борис Тенета // *Життя й революція*. – 1926. – № 6. – С. 17–21.
8. Тенета Б. *Ненависть* / Борис Тенета. – Дніпропетровськ : Зоря, 1930. – 32 с.
9. Ясперс К. *Психологія світоглядів* ; нім. пер. О. Кислюк, Р. Осадчук. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.

L. Storozhenko

PHILOSOPHICAL-ETHICAL PROBLEMS IN BORIS TENETA'S PROSE

The article deals with the philosophical and ethical problems of Boris Teneta's prose, in order to focus on the uniqueness of the author's perception of the world of reality. This provides an understanding of the world as a complex organism, which exists and which determines a person's thoughts and actions.

Keywords: morality, moral choice, freedom, responsibility.

Матеріал надійшов 28.10.2013

УДК 821.161.2(087.5).09

Ткачук Г. С.

ПРОСТІР ЗРОСТАННЯ: ОБРАЗ МІСТА У ПОВІСТІ ЮРІЯ СМОЛИЧА «ДИТИНСТВО»

У статті розглянуто художні особливості та роль образу міста в автобіографічній повісті Юрія Смолича «Дитинство». Автор виокремлює п'ять різних типів зображення міста, що відповідають п'яти етапам дорослішання героя.

Ключові слова: дитяча література, образ міста, автобіографічна проза, Юрій Смолич.

Твір літератури для дітей завжди перебуває на шкалі між двома точками: увагою до світу дитинства, спостереженням та описом, з одного боку; і конструюванням нового образу дитинства або його елементів, з другого. Важко уявити твір,

вільний від однієї з цих позицій; разом з тим важко уявити дитячу літературу більш спрямовану до одного з цих плюсів, а саме – до конструювання нового образу дитинства, ніж радянська дитяча література 1930-х рр. Тому на її тлі виразно